

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΕΡΙ ΒΙΩΜΑΤΩΝ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΗΘΟΥΣ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ:

ΠΤΥΧΙΑΚΟ ΑΥΤΟΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΤΖΕΚΤ

ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, Α.Μ. 4214

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΣΤΑΜΟΥ ΛΕΛΟΥΔΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος.....	3
2.Εισαγωγή και Μεθοδολογία της έρευνας.....	5
3. Αυτοεθνογραφικό κείμενο.....	7
4. Επίλογος.....	13
5. Βιβλιογραφία.....	15

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Προσπαθώ να ανακαλέσω στην μνήμη όλα τα ερεθίσματα που έλαβα για να φτάσω στο σημείο να με ενδιαφέρει η διδακτική της μουσικής.

Αρκετά χρόνια πριν, ξεκίνησα το μουσικό μου ταξίδι παρέα με το βιολί μου. Είμαι ευγνώμων στους καθηγητές που πέρασαν από τη ζωή μου. Χωρίς αυτούς τους ανθρώπους εγώ σήμερα δεν θα έγραφα αυτά που γράφω. Δεν θα αισθανόμουν αυτά που αισθάνομαι. Δεν θα προβληματιζόμουν με αυτά που προβληματίζομαι. Δεν θα σκεφτόμουν έτσι όπως σκέφτομαι.

Η πορεία μου μέσα στη μουσική όλα αυτά τα χρόνια ήταν πολύ όμορφη. Ήταν γεμάτη δυσκολίες και όνειρα. Απογοητεύσεις και συγκινήσεις. Τραυματισμούς και ωρίμανση...

Κάποια στιγμή στην βιολιστική μου πορεία αντιλήφθηκα ότι οι γνώσεις που έπαιρνα και οι εμπειρίες που είχα με άλλους μουσικούς ήταν λιγοστές. Αρχισα, λοιπόν, να αναζητώ περισσότερα πράγματα και κατά τη διάρκεια της αναζήτησης αυτής αισθανόμουν τη χαρά τού να ανακαλύπτεις μόνος σου, περιπλανώμενος από σεμινάριο σε σεμινάριο, από πόλη σε πόλη, από site σε site, από συζήτηση σε συζήτηση, από μάθημα σε μάθημα, από πρόκληση σε πρόκληση...

Κάπως έτσι ήρθα και σε επαφή με τη μουσική παιδαγωγική και με τις μεθόδους της για βιολί μέσω του πανεπιστημίου, αλλά και ενός συνεδρίου μουσικής παιδαγωγικής πριν από κάποια χρόνια, όπου έτυχε να δοκιμάσω πολλές μεθόδους μουσικής διδασκαλίας και να τις βιώσω σε εργαστήρια. Όλο αυτό που γνώριζα και ανακάλυπτα σιγά σιγά ήταν ένας πολύ διαφορετικός κόσμος. Ήταν ένας κόσμος παιχνιδιού και γνώσης ταυτόχρονα. Ένας κόσμος χρωμάτων και μουσικής έκφρασης.

Εντύπωση μου είχε προκαλέσει επίσης στο συνέδριο μια εισήγηση που υποστήριζε μια νέα ερευνητική μέθοδο που ονομάζεται αυτοεθνογραφία και η παρουσίαση για την κατανόηση της μεθόδου ήταν πολύ διαδραστική και μου έμεινε σαν ξεχωριστή ανάμνηση του συνεδρίου. Οι εισηγητές, που υποστήριζαν και παρουσίαζαν την ερευνητική αυτή μέθοδο, μάς διάβασαν δικά τους κείμενα με βιώματα από εμπειρίες τους από μουσικές διδασκαλίες ή μαθήματα μουσικής. Ήταν πολύ συγκινητικές και με έφεραν σε απόλυτη ταύτιση με δικές μου εμπειρίες και συναισθήματα.

Ένα ανοιξιάτικο απόγευμα στη βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου, διαβάζοντας ένα βιβλίο για μία μουσικοπαιδαγωγική μέθοδο, γεννήθηκε μέσα μου μια όμορφη ιδέα, η οποία θα μπορούσε να εξελιχθεί σε επίπεδο έρευνας. Η συγγραφέας του βιβλίου αυτού έγραφε στο εισαγωγικό σημείωμα ότι όταν πήγε στην Αμερική για σπουδές, έβαλε την δασκάλα της να της διδάξει βιολί με τη μέθοδο αυτή από την αρχή, σαν να ήταν μικρό παιδί. Εγώ εκείνη τη στιγμή ταυτιζόμενη με τα βιώματα της συγγραφέως, αναρωτήθηκα πώς θα ήταν άραγε να ήμουν και εγώ σε τέτοια θέση. Να μπορούσα, δηλαδή, να μάθω βιωματικά

μουσικοπαιδαγωγικές μεθόδους βιολιού, έστω και ως παρατηρητής, και έπειτα να διδάξω με βάση αυτές. Να αισθανθώ μέσα στην πράξη, δηλαδή, πώς λειτουργούν και πώς αποδίδουν ορισμένα πράγματα που διαβάζουμε στη θεωρία.

Τέλος, συνδυάζοντας την αυτοεθνογραφία από το συνέδριο μουσικής παιδαγωγικής, τα ερεθίσματα από τα μουσικοπαιδαγωγικά μαθήματα και εμπειρίες, την ιδέα της έρευνας και την διάθεσή μου να ασχοληθώ, γεννήθηκε η ιδέα αυτού του αυτοεθνογραφικού πρότζεκτ.

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η αυτοεθνογραφία είναι μία προσέγγιση που αναγνωρίζει και αποδέχεται την υποκειμενικότητα, τον συναισθηματισμό, και την επίδραση του ίδιου του ερευνητή στην έρευνα, αντί να κρύβεται από τα ζητήματα αυτά προσποιούμενη πως δεν υφίστανται. (Ellia, Adams & Bochner, 2011: 2)

Η πρόσφατη αυτοεθνογραφική έρευνα έχει αποκαλύψει το δυναμικό των προσωπικών ιστοριών να χρησιμοποιηθούν ως μια στοχαστική διαδικασία για τους συγγραφείς, η οποία τους ωθεί να επανεξετάσουν τις προηγούμενες εμπειρίες τους. Μέσω αυτής της διαδικασίας, οι συγγραφείς αποκαλύπτουν βαθιές ή περίπλοκες πτυχές από αυτές τις εμπειρίες που δεν ήταν προφανείς σε αυτούς και δεν μπορούν να προσεγγιστούν με τη χρήση έρευνας διαφορετικής ή συμβατικής μεθοδολογίας. Τα ζητήματα που εγείρονται μπορεί να έχουν μεγάλη αξία για τους αναγνώστες, καθώς εκφράζουν καθολικές ανησυχίες και γεφυρώνουν το ατομικό με το συλλογικό βίωμα.

Το συγκεκριμένο πρότζεκτ είναι βασισμένο στην επιστημονική ερευνητική μέθοδο της αυτοεθνογραφίας. Εγώ είμαι ο ερευνητής ερευνώμενος που καταγράφω το προσωπικό μου βίωμα ως το βασικό μελετώμενο αντικείμενο μέσα σε ένα δεδομένο πλαίσιο.

Μέσα σε ένα περιβάλλον μουσικής διδασκαλίας βιολιού με μουσικοπαιδαγωγική μεθοδολογία παρακολουθώ και συμμετέχω ενεργά σε μαθήματα μικρών παιδιών που διδάσκονται με τον τρόπο αυτόν προκειμένου να βιώσω με αμεσότητα τη διαδικασία της μάθησης και της διδασκαλίας. Απώτερος στόχος της αυτοεθνογραφικής αυτής μελέτης είναι να αποτυπώσει το βίωμα ενός αρχάριου δασκάλου που επιχειρεί να "μπει" μέσα σε έναν άγνωστο σε αυτόν χώρο μάθησης, και να διδάξει τον εαυτό του μέσα από την παρατήρηση ατομικών και ομαδικών μαθημάτων, σε συναναστροφή με άτομα (μικρούς μαθητές και δασκάλους) που εμπλέκονται στα μαθήματα που παρατηρούνται, καθώς και μέσα από ατομική μελέτη βιβλιογραφικού υλικού αλλά και την προσωπική του ενδοσκόπηση. Η αυτοεθνογραφία, ως η κύρια μέθοδος έρευνας και συγγραφής στο πλαίσιο του συγκεκριμένου πρότζεκτ, επιχειρεί να δώσει με έμφαση το ατομικό βίωμα της αυτομάθησης και αυτοδιδασκαλίας ενός νέου δασκάλου θεωρώντας ότι αυτό εκφράζει ταυτόχρονα και μια σημαντική συλλογικότητα.

Το πτυχιακό πρότζεκτ χωρίζεται σε δύο περιόδους έρευνας. Η πρώτη λαμβάνει χώρα από τον Οκτώβριο του 2016 μέχρι και Δεκέμβριο 2016 στην Ελλάδα. Οι παρακολουθήσεις των μαθημάτων και η ενεργή συμμετοχή σε αυτά γίνονται σε εβδομαδιαία βάση σε ατομικά και ομαδικά μαθήματα βιολιού. Η δεύτερη περίοδος ξεκινά από τον Φεβρουάριο 2017 μέχρι Μάιο του 2017 στην Ιταλία. Στην Ιταλία γίνονται παρακολουθήσεις ατομικών μαθημάτων του προγράμματος από την Ελλάδα σε διαδικτυακή σύνδεση σε εβδομαδιαία βάση. Τέλος, γίνονται επίσης παρακολουθήσεις ενός προγράμματος στην Ιταλία παρόμοιου με αυτό της Ελλάδος σε εβδομαδιαία βάση και διαρκούν ένα μήνα (Μάιος 2017) με ατομικά μαθήματα βιολιού και βιόλας, ομαδικά μαθήματα βιολιού, μουσικές δωματίου εγχόρδων και ορχήστρα.

Η καταγραφή των προβληματισμών και των πληροφοριών είναι σχεδόν συνεχής κυρίως σε όλο το διάστημα της έρευνας αλλά και σε ολόκληρο το έτος 2017 εκτός από το χρονικό διάστημα του καλοκαιριού. Ο ερευνητής που ασπάζεται την αυτοεθνογραφία συχνά επιστρέφει να ξαναγράψει τα κείμενά του, διότι τις πληροφορίες που δέχεται τις επεξεργάζεται συνεχώς μέσα του και αυτές ωριμάζουν και διαμορφώνονται. Η τελική καταγραφή του αυτοεθνογραφικού κειμένου έγινε τον Δεκέμβριο του 2017.

3. ΑΥΤΟΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ήταν ένα βήμα που έπρεπε να γίνει. Και το ταξίδι ξεκίνησε. Με ένα βιολί και με μία βαλίτσα. Μέσα στα έντονα ανοιξιάτικα χρώματα της Ιταλίας και στα γραφικά στενά. Μέσα σε μία πόλη τεράστια, γεμάτη μουσικές. Κλασικές, μπαρόκ, τζάζ, όπερες, ορχηστρικές, του δρόμου.... μέσα σε μεγάλους κήπους και παλάτια γεμάτα από λίμνες, λιβάδια, ζωάκια, ησυχία... μέσα σε πλατείες και ιστορικά σιντριβάνια, μέσα σε στοές κουλτούρας και μουσεία τέχνης.

Μπαίνοντας από την μεγάλη πόρτα στο κτίριο που θα έμενα αντίκρισα μεγάλους κήπους και σιντριβάνια. Είχε ησυχία. Απέναντι είχε ένα τεράστιο πάρκο. Εκεί πήγαινα και άκουγα τις μουσικές μου. Εκεί πήγαινα και αναπολούσα τα της Ελλάδας, εκεί πήγαινα και σκεφτόμουν το μέλλον μου στη μουσική και αναλογιζόμουν τι θα μπορούσα να κάνω τώρα που ήρθα σε μία νέα χώρα.

Εκτός από το πρόγραμμα μαθημάτων της μουσικής ακαδημίας που θα παρακολουθούσα, μέσα μου αναζητούσα κάτι ακόμη. Κάτι που να έχει σχέση με τη μουσικοπαιδαγωγική προσέγγιση της διδασκαλίας του βιολιού. Τον πρώτο μήνα εκεί λοιπόν, έψαχνα, άκουγα, αναζητούσα πράγματα. Μέχρι που ήρθα σε επαφή με μία δασκάλα από μία ιστοσελίδα στο ίντερνετ και βρέθηκα χωρίς να το καταλάβω σε ένα πρόγραμμα για παιδιά διαφόρων ηλικιών, τα οποία διδάσκονταν βιολί έχοντας ως βάση διδασκαλίας διάφορες μουσικοπαιδαγωγικές μεθόδους. Και ξεκίνησε η εμπειρία των παρακολουθήσεων όλων αυτών των καταπληκτικών μαθημάτων που στόχευαν στην καλλιέργεια της μουσικής ανάπτυξης του παιδιού με έναν τρόπο όχι συνηθισμένο για τα δεδομένα της δικής μου εμπειρίας, αλλά πολύ ιδανικό για τα παιδιά. Μέσα από παιχνίδι, μέσα από χαρά, μέσα από όμορφη διάθεση ομαδικού παιχνιδιού... Έτσι εξελισσόταν όλο αυτό μπροστά στα μάτια μου και με εντυπωσίαζε όλο και πιο πολύ. Παρακολουθούσα ατομικά μαθήματα βιολιού, μουσικές δωματίου, ορχήστρα και ενδιάμεσα περνούσα χρόνο με τις δασκάλους πίνοντας καφέ και συζητώντας για τα παιδιά και περί μουσικής. Ποιος να το πίστευε ότι θα μου δινόταν τέτοια ευκαιρία. Άνοιξα μία νέα σελίδα στη ζωή μου γεμάτη από πολύχρωμες πινελιές.

Οι δασκάλους είχαν πάντοτε ένα χαμόγελο στα χείλη και πολύ έντονη δίψα για να διδάξουν και να εμπνεύσουν τα παιδιά για τη μουσική. Με δέχτηκαν δίχως ενδοιασμούς για να παρακολουθώ. Στις παρακολουθήσεις, διέκοπταν το μάθημα για να μου εξηγούν. Και πριν φύγω από την χώρα, η μία από τις δύο δασκάλους, η πιο αγαπημένη μου, μου έκανε και μένα μάθημα σαν να ήμουν μικρό παιδί για να βιώσω την διαδικασία της διδασκαλίας. Με αγκάλιασε η δασκάλα αυτή με όλη την καλή της διάθεση και με κάλεσε και στο σπίτι της. Μου είπε ότι της θύμιζε τον εαυτό της όταν ήταν νέα και έψαχνε κι εκείνη πράγματα για την διδασκαλία του βιολιού, αφού όπως μου είπε και η ίδια, η διδασκαλία σε παιδιά ήταν το μόνο πράγμα που τη γέμιζε τόσο πολύ και την έκανε ευτυχισμένη στη ζωή της.

Ήταν μία εμπειρία που μου έστειλε ο Θεός να βιώσω για να καταλάβω τι εστί άνθρωπος και τι εστί διδασκαλία. Ήταν μια διαδικασία ζυμώσεων εσωτερικών που με βοήθησαν έπειτα

να διαμορφώσω στο μυαλό μου ένα πρότυπο διδασκαλίας του βιολιού που θα το έχω σαν οδηγό στη μετέπειτα εμπειρία μου πάνω στη διδασκαλία του βιολιού.

Δεν ξεχνούσα όμως όλα αυτά που λίγους μήνες πριν είχα βιώσει και παρακολουθήσει στην Ελλάδα. Διότι, για κάποιους μήνες πριν φύγω για την Ιταλία, είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω μαθήματα και να συμμετάσχω σε ένα αντίστοιχο πρόγραμμα. Μέσα μου είχαν δημιουργηθεί πολύ έντονες αναμνήσεις και δεν έλειπαν οι στιγμές που αναπολούσα τις εμπειρίες με τα παιδιά εκείνα, τους καθηγητές, τα όμορφα πρωινά Σαββάτου με τα ομαδικά μαθήματα... σαν να ξεκινούσε κάθε μέρα μία περιπέτεια με τα παιδιά. Δεν θα ξεχάσω πως τα ομαδικά μαθήματα ήταν κάθε εβδομάδα μια νέα πρόκληση για εμένα και τη δασκάλα, την κυρία Ισιδώρα... Ξεκινούσε το μάθημα. Κουρδίσματα, ξεκουρδίσματα, πεταμένα ρετσίνια και σφουγγαράκια, πολύχρωμα φορεματάκια και κάλτσες με αυτοκίνητα, και πολύ ενέργεια από τα παιδιά... κάτι τέτοιο είχαμε να αντιμετωπίσουμε και να συντονίσουμε κάθε φορά!

Όταν έφυγα για την Ιταλία λοιπόν, δεν ξέχασα όλο αυτό που είχα ζήσει και επίσης, κράτησα επαφή μέσω διαδικτύου με την κυρία Συγκλητική και συνέχισα να παρακολουθώ τα ατομικά μαθήματα βιολιού με μεγάλη μου χαρά σε σύνδεση ζωντανή με την Ελλάδα σε εβδομαδιαία βάση. Έστω και αυτή η επαφή ήταν αρκετή να μου κρατάει την καρδιά ζεστή και να με συνδέει με τους ανθρώπους αυτούς. Έβλεπα την εξέλιξη των παιδιών και χαιρόμουν. Αισθανόμουν ότι δεν έχω φύγει από την Ελλάδα αλλά είμαι εκεί. Η καρδιά μου ήταν στραμμένη στην Ελλάδα.

Η διαμονή μου στην Ιταλία ήταν σαν ένα μικρό παραμύθι με αίσιο τέλος. Και η καθημερινότητα γεμάτη κίνηση, περπάτημα, μελέτη, μουσική. Παρακολουθούσα σχεδόν καθημερινά τα μαθήματά μου στην μουσική ακαδημία. Έκανα κλασικό βιολί, μουσική δωματίου, μπαρόκ βιολί, ιταλικά και ορχήστρα. Αλλά κάτι έλειπε. Έλειπε όλο αυτό που ήρθε στη συνέχεια με τις παρακολουθήσεις των μαθημάτων των μικρών παιδιών, και που ολοκλήρωσε το πακέτο των εμπειριών μου.

Βίωσα τόσα πράγματα μέσα σε αυτό το πρόγραμμα. Είδα γονείς να χαίρονται με τα παιδιά τους τη διαδικασία της μάθησης και ενθουσιασμένοι να βιντεοσκοπούν τα μαθήματα. Είδα παιδιά να κάνουν άλματα βιολιστικά μέσα σε ένα μάθημα. Είδα παιδιά που προετοιμάζονταν για σεμινάρια που θα έφευγαν στο εξωτερικό και όμως δεν ανησυχούσαν. Προετοιμάζονταν με σοβαρότητα και συνέπεια. Ένιωσα τον ενθουσιασμό των παιδιών στις μουσικές δωματίου εγχόρδων. Παρακολούθησα ορχηστρικές πρόβες ενός μουσικού παραμυθιού από παιδιά μικρών ηλικιών, τα οποία ανταποκρίνονταν εκτελεστικά σε άρτιο βαθμό. Και από άποψη συμπεροφοράς..... επαγγελματίες. Τα μεγαλύτερα παιδιά της ορχήστρας, πλησίαζαν μόλις μόνο τα δεκατέσσερά τους χρόνια. Τα μικρότερα ήταν γύρω στην ηλικία των 7. Ήταν μια τόσο χαριτωμένη ορχηστρούλα. Παρατηρούσα κάτι μικρά φλαουτάκια και κάτι μικρά τσελάκια που με τόση χαρά και ενθουσιασμό συμμετείχαν ενεργά με τον όμορφο ήχο τους και όλη την ψυχή τους στο έργο-παραμύθι. Και οι γονείς παρόντες να χαλαρώνουν ακούγοντας τις όμορφες μελωδίες. Σκεφτόμουν ότι όλα αυτά τα παιδιά χαίρονται να παίζουν

μουσική και αυτό τούς το ενέπνευσαν οι δασκάλες τους, που με τόση αγάπη και χαρά διδάσκουν το βιολί σαν είναι κάτι τόσο όμορφο, εύκολο και απλό. Όταν παρατηρούσα τα παιδιά με πόση φυσικότητα και μουσικότητα αντιμετώπιζαν την εκτέλεση, μού έκανε μεγάλη εντύπωση. Το κάθε παιδί ήταν και αισθανόταν ένα ξεχωριστό ταλέντο.

Μετά την ολοκλήρωση των συναυλιών και μαθημάτων έφτασε το καλοκαίρι. Κάποιοι μαθητές όμως ζητούσαν να συνεχίσουν τα μαθήματα βιολιού. Η κυρία Βικτώρια έμενε σε μια άλλη κοντινή πόλη, και ο χώρος που γίνονταν τα μαθήματα στην πόλη μας δεν ήταν διαθέσιμος τα καλοκαίρια. Έκπληξη μου προκάλεσε το γεγονός ότι οι γονείς διέθεταν τα σπίτια τους για μαθήματα σχεδόν εβδομαδιαία για οποιοδήποτε παιδί ήθελε να κάνει μάθημα μέσα στο καλοκαίρι. Έτσι, εφόσον είχα κάνει πολλές παρακολουθήσεις, βρήκα την ευκαιρία και ζήτησα από την κυρία Βικτώρια να μου κάνει ένα μάθημα πριν να επιστρέψω στην Ελλάδα, και να μου διδάξει βιολί. Το πρώτο μου μάθημα λοιπόν ήταν μία εμπειρία καταπληκτική από την αρχή που βγήκα από το σπίτι μου μέχρι που επέστρεψα. Για να φτάσω στο σπίτι εκείνο, έπρεπε να περάσω αρχαία μνημεία και να διασχίσω ένα μεγάλο πάρκο. Μέχρι που έφτασα σε μία περιοχή γραφική, με ροζ λουλούδια παντού. Ο ουρανός ήταν καταγάλανος και ο ήλιος λαμπερός. Στο σπίτι με υποδέχτηκαν με χαρά και μου πρόσφεραν φαγητό. Και ήρθε η ώρα του μαθήματος ! Μου αποκάλυψε πολλά μυστικά η δασκάλα αυτή από την εμπειρία της. Αισθάνθηκα το μυαλό μου να ξεκλειδώνει πόρτες άγνωστες προς εμένα, αλλά και να μου αποκαλύπτονται πράγματα που έψαχνα απαντήσεις χρόνια τώρα. Η κυρία Βικτώρια με βοήθησε να κατανοήσω πώς μπορεί ένας δάσκαλος να βοηθήσει τα παιδιά και πώς να τα αγκαλιάσει μέσα στη διαδικασία του μαθήματος για να αισθανθούν την ασφάλεια ότι βαδίζουν σε έναν περπατημένο δρόμο. Έναν δρόμο που μόνο θετικά οφέλη μπορεί να έχει στην ψυχή του ανθρώπου. Ένας δρόμος στον οποίο τα παιδιά να νιώθουν ότι η μουσική φέρνει χαρά στην καθημερινότητα. Επίσης, με δίδαξε τρόπους πώς να μεταδίδονται στα παιδιά αυτά που έχω να τους προσφέρω, έτσι ώστε να παίρνει κάθε φορά ο καθένας όση γνώση αντέχει και όση έμπνευση του χρειάζεται. Έμαθα μέσα από όλη αυτήν την εμπειρία, πόσο σημαντική είναι η υπομονή. Έπαιρνα ως παράδειγμα την δασκάλα αυτή, η οποία προσαρμοζόταν σε κάθε ηλικία και κάθε δύσκολη συμπεριφορά παιδιού. Η υπομονή της και η αγάπη της γι' αυτό που κάνει ήταν κάτι το αξιοθαύμαστο να το βλέπει κανείς και να το βιώνει.

Σκεφτόμουν πολύ συχνά, και όταν βρισκόμουν στην Ελλάδα μέσα στο πρόγραμμα που παρακολουθούσα εκεί, πόσο υπομονή χρειάζεται για να διδάξεις ένα παιδί. Εγώ που ήμουν παρατηρητής στα μαθήματα έφτανα σε ένα σημείο να κουράζομαι κάποιες φορές μόνο και μόνο από την επανάληψη των ίδιων και των ίδιων πραγμάτων. Αλλά κατάλαβα ότι βήμα βήμα χτίζονται οι βάσεις, και το παιδί σιγά σιγά θα ανθίζει μέσα στην τέχνη. Σαν λουλούδι, που θα φυτευτεί, και με τον ήλιο, το νερό και το πλούσιο σε συστατικά στοιχεία χώμα θα αρχίσει να βγαίνει ο τρυφερός βλαστός, μετά τα φύλλα και έπειτα το μπουμπούκι. Όσο θα μεγαλώνει το λουλούδι, θα σκληραίνει ο βλαστός και θα είναι πιο σταθερός. Και όταν το μπουμπούκι αρχίσει να ανοίγει τότε θα φανούν τα χρώματα. Πόσα όμως έχουν προηγηθεί, πόσες διεργασίες, ήσυχες, αδιόρατες, επίπονες και χρονοβόρες, ώσπου τα χρώματα αυτά να φανερωθούν... Με υπομονή και συχνό "πότισμα" όλα είναι κατορθωτά.

Κατάλαβα επίσης, πόσο αξία έχει να αγαπάς κάτι. Αυτό και να θες να το κρύψεις, δεν

κρύβεται. Τα μάτια εκπέμπουν θερμότητα και φλόγα. Όλη η ύπαρξη αυτής της δασκάλας συμμετείχε στο μάθημα. Ενώ είχε πάρα πολλά παιδιά μέσα σε μία μέρα, δεν έπεφτε η διάθεσή της σε κάθε νέο μάθημα παιδιού. Έτσι συμβαίνει όταν κάνει κάποιος το ιδανικό επάγγελμα στην ζωή του που είναι γι' αυτό φτιαγμένος. Και το αγαπάει αυτό που κάνει. Και παίρνει πολλή χαρά μέσα από αυτό. Και η ευτυχία κυλά μέσα σε κάθε κύτταρο του σώματος. Μέσα σε κάθε λεπτό που περνά. Έβλεπα ως παράδειγμα την κυρία Βικτώρια, και αναρωτιόμουν πόσο σημαντικό είναι για τον άνθρωπο να κάνει αυτό που τον κάνει ευτυχισμένο. Αντί να αδειάζει κάποιος τις μπαταρίες του με την κούραση της δουλειάς, οι μπαταρίες της καρδιάς να γεμίζουν με εμπειρίες, γέλια, χρώματα, αθώες συμπεριφορές, μελωδικούς ήχους, συγχροδίες χαράς, απροσδόκητες αντιδράσεις παιδιών

Κάπως έτσι βίωσα όλο αυτό το μουσικό ταξίδι αυτών των μηνών. Μέσα σε ένα πρωτόγνωρο για εμένα κλίμα χαράς και παιδικότητας. Μέσα σε μουσικές αναζητήσεις και ζυμώσεις παιδαγωγικές. Θα μπορούσα να γράφω πάρα πολλά για τον τόπο και τους ανθρώπους που συνάντησα στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού. Σίγουρα η διάθεσή μου επηρεαζόταν από όλα.

Όλο αυτό που ζούσα στην Ιταλία ήταν τοποθετημένο μέσα σε ένα πλαίσιο ιδανικό για εμένα ως παρατηρητή και μουσικό. Οπότε η διάθεσή μου επηρεαζόταν από την τοποθεσία που με ενθουσίαζε και μου δημιουργούσε ένα συναίσθημα ότι κάνω κάτι που μου αρέσει μέσα σε ένα εντελώς ασυνήθιστο περιβάλλον, αλλά ταυτόχρονα στο πιο ιδανικό που θα μπορούσα να φανταστώ . Ένα περιβάλλον με ιστορία μουσικής αιώνια. Μία χώρα στην οποία γεννήθηκαν τεράστιοι μουσικοί και συνθέτες που στιγμάτισαν εποχές και είδη μουσικής . Σκεπτόμενη όλα αυτά, παράλληλα διάβαζα πάρα πολλά βιβλία και άκουγα πολλές μουσικές. Περνούσα ώρες σε πάρκα και παγκάκια παρέα με βιβλία. Διάβαζα παντού. Στο μετρό, στο δρόμο, στο λεωφορείο... Και αρκετές ώρες περιπλανιόμουν στα στενά και άκουγα μουσικές του δρόμου και έριχνα κέρματα σε μουσικούς. Ζούσα τις παραδόσεις των ντόπιων μέσω της μουσικής κουλτούρας. Πολλές συναυλίες γίνονταν σε αίθουσες και σε εκκλησίες. Οι ευκαιρίες για ακρόαση ήταν άπειρες! Κάπως έτσι κυλούσαν τα πράγματα. Σε συνδυασμό με την καθημερινή μελέτη του βιολιού φυσικά!

Όλο αυτό το διάστημα που πέρασα εκεί, με έκανε να αναλογιστώ πώς κάνω τόσο αγχωτική και πιεστική τη ζωή μου στην Ελλάδα, ενώ στην Ιταλία έκανα τα ίδια πράγματα που κάνω και στην Ελλάδα, και ίσως περισσότερα, μέσα σε ένα κλίμα ηρεμίας και χαράς. Και αυτό το φαινόμενο το παρατηρούσα και στα μαθήματα που παρακολουθούσα στο πρόγραμμα, καθώς και σε αυτά που συμμετείχα ενεργά στην ακαδημία. Υπήρχε ένας σεβασμός και μία "χαλαρότητα", γιατί απλά κάνουμε κάτι τόσο ευχάριστο. Και περνούσε τόσο εποικοδομητικά ο χρόνος των μαθημάτων. Χωρίς άγχη και δισταγμούς. Ήταν μια φυσική διαδικασία πολύ ευχάριστη μέσα στην καθημερινότητα. Αυτό θα ήθελα πάρα πολύ να το πετύχω και εγώ στη διδασκαλία μου. Να αποβάλλω πριν μπω στο μάθημα όλα τα δικά μου θέματα που με προβληματίζουν και όταν το παιδί κάνει μάθημα, να μπαίνει σε ένα ήρεμο περιβάλλον, διαμορφωμένο για το ίδιο, και μέσα σε αυτό, να διδάσκεται, να δημιουργεί και να νιώθει την ομορφιά και την αξία μουσικής τέχνης καθώς και να αισθάνεται τα οφέλη της.

Η μουσική να γίνει κομμάτι της καθημερινότητάς του και καθώς μεγαλώνει το παιδί, να προοδεύει και να ευχαριστείται περισσότερο να παίζει και να ακούει μουσική. Δίχως να αγχώνεται και να ανησυχεί, να αγαπήσει αυτό που κάνει και να απολαμβάνει την κάθε στιγμή του μαθήματος. Ακόμη και αν είναι αδιάβαστο το παιδί ή βαριέται, να φεύγει με έμπνευση για να μελετήσει, να αναζητήσει, να ακούσει, να παίζει σε ένα σύνολο...

Τις φυσικές αντιδράσεις των παιδιών πρέπει να τις δεχόμαστε με κατανόηση και αναλόγως να προσπαθούμε να τις διαχειριζόμαστε. Ο πιο απλός τρόπος, που παρατηρούσα και με εντυπωσίαζε στην δασκάλα αυτή, είναι να μπορούμε να αγκαλιάσουμε το παιδί με κάθε ανησυχία που μπορεί να έχει την παρούσα στιγμή και να δούμε τι μπορεί να πάρει από το συγκεκριμένο μάθημα. Να του κεντρίσουμε το ενδιαφέρον για κάτι. Ή να ενεργοποιήσουμε το χιούμορ. Μέχρι εκεί που μπορούμε τουλάχιστον. Ή αν δεν μπορούμε τίποτα να κάνουμε από όλα αυτά τότε να δίνουμε αγάπη στα παιδιά. Θυμάμαι ένα περιστατικό στην Ελλάδα με την μικρή Νεφέλη, η οποία εκείνη τη μέρα έμοιαζε με βασίλισσα της νύχτας με το μπλε γεμάτο αστέρια φορεματάκι της και τα καστανόξανθα μαλλιά της. Η Νεφέλη είχε θυμώσει με τη μαμά της και δεν έκανε τίποτα. Ήταν σχεδόν σε όλο το ομαδικό μάθημα στην αγκαλιά μου. Και δεν έφευγε από κει. Μου είπε ότι δεν θέλει να μάθει βιολί και ότι θέλει να μάθει πιάνο. Και αυτό το κατάλαβα ότι το εννοούσε ειλικρινά η μικρή, γιατί όταν άκουγε τη λέξη "βιολί" έκανε γκριμάτσες. Μετά μου είπε για το καινούργιο γατάκι που θα πάει να πάρει μετά το μάθημα και ότι θα το έχουν στο μπαλκόνι. Είναι μια φυσική αντίδραση του παιδιού που εκδηλώθηκε με αυτόν τον τρόπο ! Το παιδί, επίσης, μού είπε στο αφτί ότι ερχόταν στο μάθημα μόνο επειδή είμαι εγώ εκεί ! Η μητέρα ήταν βέβαια λίγο αυστηρή και πειστική. Από αυτό κατάλαβα ότι δεν έφταιγε το όργανο ή η μουσική αλλά οι εξωτερικοί παράγοντες. Όπως εγώ ήμουν ένα συμπαθές πρόσωπο για αυτήν, έτσι και η μαμά, αν έδειχνε καλή διάθεση, το παιδί μπορεί να αντιδρούσε θετικά στο άκουσμα των λέξεων βιολί, μελέτη, μουσική, μάθημα βιολιού και θα βίωνε με χαρά και προθυμία όλη τη διαδικασία.

Επίσης, είναι σημαντικό να πείσουμε τον γονέα ότι είναι ένας αρωγός σε όλο αυτό το μουσικό ταξίδι του παιδιού και να μην ανησυχεί για το οτιδήποτε. Αισθάνθηκα ότι οι γονείς στην Ελλάδα, στο μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που γνώρισα και παρακολούθησα, έχουν μία υπερπροστατευτική διάθεση απέναντι στα παιδιά τους και αυτό δεν λειτουργεί καλά στην ψυχολογία του παιδιού και στην ενθάρρυνση για μάθηση και γνώση. Ενώ φαίνεται ότι ενδιαφέρονται για την πρόοδο των παιδιών τους δεν εμπιστεύονται πολλές φορές τον δάσκαλο και έχουν συνέχεια ανασφάλειες και ερωτηματικά. Ενώ στην Ιταλία οι γονείς μού φάνηκαν πιο προσιτοί. Έδειχναν εμπιστοσύνη στο δάσκαλο και στις δυνατότητες που έχει ή μπορεί να αναπτύξει το παιδί τους. Σίγουρα ο γονέας πρέπει να έχει καλή διάθεση για να βιώσει μαζί με το παιδί την μέθοδο, αλλά και η εμπιστοσύνη στον δάσκαλο είναι πολύ σημαντική ! Και από κει και πέρα ο δάσκαλος μαθαίνει να εκπαιδεύει και τον γονέα. Θυμάμαι στο πρόγραμμα στην Ελλάδα, ότι μία μαμά από τις καλές μαμάδες, η κυρία Σοφία, πραγματικά είχε πάρα πολύ καλή διάθεση και τα δυο της κοριτσάκια η Ελπίδα και η Αγάπη μελετούσαν πολύ. Έπαιρναν οι ίδιες πρωτοβουλίες και ονειρεύονταν το μέλλον τους στη μουσική. Είχαν ήδη εξασφαλίσει από τη μαμά και τη δασκάλα ένα πολύ γόνιμο έδαφος για

να αναπτυχθούν. Το περιβάλλον τούς πρόσφερε όλα τα θετικά ερεθίσματα και την κατάλληλη γνώση, ώστε να χαίρονται αυτό που κάνουν και να πετυχαίνουν προκλήσεις. Πραγματικά χαίρουν να βλέπω και τις τρεις να χαίρονται την διαδικασία. Τα πρόσωπα των μικρών κοριτσιών έλαμπαν από χαρά. Έβαζαν στόχους όλοι μαζί και υπήρχε μία συστηματική πρόοδος.

Ένα τόσο όμορφο ταξίδι έφτασε στο τέλος του. Χαιρέτησα ανθρώπους και τόπους και πήρα μαζί μου όλα αυτά τα θετικά για τη ζωή μου βιώματα. Ήταν ένα διάλειμμα αυτοί οι μήνες που με άλλαξαν σαν άνθρωπο. Με έκαναν να αλλάξω μυαλά και αποφάσεις. Να καθαρίσω θολά τοπία σε έννοιες που δεν μου φαίνονταν ξεκάθαρες. Να βιώσω πράγματα που ποτέ δεν θα μπορούσα να δω και να ακούσω. Να διαβάσω πολύ, που για κάποιον περίεργο λόγο στην Ελλάδα δεν μπορούσα ποτέ να βρω τόσο χρόνο για να αφιερώσω στο διάβασμα.... Μάλλον αυτό ευθύνεται στο γεγονός ότι όλα γίνονταν μέσα σε ένα κλίμα χαράς και ηρεμίας στην Ιταλία. Ενώ στην Ελλάδα αγχωνόμουν και δεν μπορούσα να οργανωθώ. Η πόλη που έζησα στην Ιταλία, αν και μεγάλη, διατηρούσε πιο χαμηλά τις συχνότητες του άγχους και της φασαρίας. Πόσο μάλλον εκεί που έμενα. Ήμουν μέσα στη φύση, στη ησυχία... ακόμη θυμάμαι τα ηλιοβασιλέματα πόσο γλυκά χρώματα είχαν και σχεδόν κάθε φορά επιδίωκα να τα απολαμβάνω. Έβγαινα έξω στην αυλή και έτρεχα στις τελευταίες ζεστές ακτίνες του ήλιου πριν δύσει. Δεν το βαριόμουν ποτέ να το κάνω αυτό.

Νομίζω επίσης πώς με επηρέασαν πολύ οι άνθρωποι που συνάντησα εκεί, και οι συγκατάκοι μου, γιατί κουβαλούσαν μία διαφορετική κουλτούρα από τη δική μας και αυτό μου άνοιξε τους ορίζοντες να δω και παραπέρα. Να κρίνω και να συγκρίνω το καθετί διαφορετικό που συναντούσα σε διάφορους κλάδους της ζωής και να υιοθετώ τα καλά στοιχεία.

Ένα πολύ σημαντικό γεγονός της ζωής μου είναι ότι παρακολούθησα εκ τω έσω ένα πρόγραμμα πολύ σπάνιο για τα δεδομένα της Ελλάδος και αυτό μου έδωσε τροφή δημιουργική. Κατέγραψα σημαντικά πράγματα από τη μουσική διδασκαλία που παρακολούθησα και έβαλα νέους στόχους στη ζωή μου. Είμαι πλέον αποφασισμένη να τους επιτύχω.

Στο σακίδιο των αναμνήσεων ζωντανεύουν πολλά βιώματα. Βλέπω ακόμη τα έντονα χρώματα της Ιταλίας και ακούω το ποτάμι να ρέει απαλά. Τελικά όλα τα επιτρέπει ο Θεός για το καλό της ψυχής μας !

Ήταν μια πολύχρωμη σελίδα στο βιβλίο της ζωής μου, γεμάτη με λουλουδένια αρώματα και παιδικές μουντζούρες, όπως αυτές που σχεδιάζουν στον πίνακα τα παιδιά πριν αρχίσουμε και όταν τελειώσουμε το μάθημα...

Και τώρα είμαι εδώ. Γύρισα και πρέπει να κάνω πράξη όσα έμαθα ! Μπαίνω πλέον στη πρόκληση να διδάξω όλα αυτά που έμαθα, παρακολούθησα και διάβασα. Είμαι έτοιμη να αντιμετωπίσω όλες τις δυσκολίες και προκλήσεις που θα προκύψουν με τα παιδιά, με τους γονείς και με την μουσική την ίδια.

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Έπειτα από αρκετές ώρες συναναστροφής με παιδιά και αρκετές ώρες μελέτης και αναζήτησης αισθάνομαι ότι έχω πάρει μία πολύ καλή μουσικοπαιδαγωγική γεύση τον τελευταίο χρόνο.

Το πιο σημαντικό όμως, είναι ότι ωρίμασαν πολλά πράγματα μέσα μου. Σιγά σιγά σε όλο αυτό το διάστημα γίνονταν μέσα μου ζυμώσεις που κατέληξαν σε συμπεράσματα στέρεα. Η άποψή μου για κάποια πράγματα, όπως για τη συμπεριφορά των παιδιών σε διάφορες ηλικίες, για τους ρυθμούς εξέλιξής τους στο βιολί, για την διαχείριση του μαθήματος του δασκάλου και την οργάνωσή του, για τη συμπεριφορά του δασκάλου και των γονέων, για τη μεθοδολογία στη μουσική διδασκαλία και για το ιδανικό περιβάλλον που πρέπει να αγκαλιάζει πάντοτε το παιδί, είναι πλέον πιο σίγουρη και διαμορφωμένη. Νιώθω πώς ως παρατηρητής κέρδισα πολλά στην διαδικασία της έρευνας.

Διαβάζοντας βιβλία δεν μπορούσα να φανταστώ πόσο δύσκολη και περίπλοκη είναι η πρακτική αυτών των μεθόδων στη μουσική διδασκαλία, καθώς επίσης, δεν είχα διδαχτεί βιολί με αυτόν τον τρόπο και δεν είχα κανένα βίωμα και καμία αίσθηση αυτού του τύπου διδασκαλίας, ούτε από την παιδική μου ηλικία, και γι αυτό μου φάνηκαν καινούργια όλα αυτά που παρακολουθούσα.

Αυτό που παρατηρούσα στους δασκάλους όμως, είναι ότι το κλειδί για την χαρά και απόλαυση του μαθήματος και την έμπνευση του παιδιού για να μελετά και να δημιουργεί είναι η αγάπη του δασκάλου για τη μουσική και η αγάπη του για τα παιδιά. Όχι πάντοτε η μακρόχρονη εμπειρία, τα πτυχία και τα μεταπτυχιακά. Ο χαρακτήρας και η διάθεση του δασκάλου έχει μεγάλη επίδραση στον μαθητή και πόσο μάλλον σε μικρά παιδιά. Τα παιδιά αγαπούν πολύ τους δασκάλους που τους συμπεριφέρονται με αγάπη, με χαρά, με χιούμορ και πολύ συχνά μελετούν στο σπίτι για να τους ευχαριστήσουν στο επόμενο μάθημα και όχι για την πρόοδό τους. Και όχι μόνο αυτό. Φαίνεται αυτή η αγάπη των παιδιών προς τον δάσκαλο όταν τον γεμίζουν με δώρα, ζωγραφιές και όμορφα χαμόγελα. Όταν μελετούν επιπλέον υλικό στο σπίτι και όταν τον "ενοχλούν" με όμορφα μηνύματα κατά τη διάρκεια της εβδομάδας.

Ο δάσκαλος από την άλλη πλευρά, ο οποίος αισθάνεται αγάπη για τα παιδιά, πώς να αντισταθεί στα όμορφα αυτά προσωπάκια με τα αθώα βλέμματα που τον γεμίζουν πάντοτε χαρά. Έτσι, δίνει όλη την καλή του διάθεση και όλη την ενέργειά του στα μαθήματα. Ακόμη και μετά από πολύωρη διδασκαλία, αν και υπάρχει σωματική κόπωση, επιστρέφει στο σπίτι του χαρούμενος και χαμογελαστός.

Επίσης, ένα πολύ σημαντικό σημείο που εντόπισα μέσα στην εμπειρία μου αυτή είναι ότι οι δάσκαλοι, τους οποίους συναναστρέφονται οι μαθητές στα ομαδικά και ατομικά μαθήματα βιολιού, αν έχουν χημεία μεταξύ τους και κοινούς στόχους, λειτουργούν πολύ ενθαρρυντικά για το παιδί και η διαδικασία της μάθησης επιταχύνεται, καθώς ο μαθητής βρίσκεται συνεχώς σε ένα περιβάλλον ενθουσιασμού και έμπνευσης από την πλευρά των δασκάλων σε όποιο μάθημα και αν βρεθεί.

Τέλος, όλα αυτά τα θετικά για την μουσική ανάπτυξη του παιδιού δεν θα μπορούσαν να υπάρχουν αν δεν υπήρχαν οι υπεύθυνοι και συνεργάσιμοι γονείς. Πολύ βασικός είναι ο ρόλος του γονέα και πολύ καθοριστικός για την πορεία του παιδιού και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων του. Βίωσα αρκετά παραδείγματα συμπεριφοράς γονέων, αλλά το ιδανικότερο είναι όταν ο γονέας έχει ευχάριστη διάθεση, συμμετέχει δυναμικά στα μαθήματα, κρατάει συνέχεια σημειώσεις, έχει σημαντικές ερωτήσεις, αφιερώνει χρόνο στο σπίτι με το παιδί να ακούν μουσική και να μελετούν μαζί καθημερινά, δημιουργεί κίνητρα στο παιδί και τέλος, επιδιώκει να γίνει και αυτός ένας βιολιστής.

Εν κατακλείδι, η μουσική διδασκαλία αποτελεί μία πολύ ευχάριστη απασχόληση που μόνο θετικά οφέλη μπορεί να έχει. Είναι μία συνεχόμενη διαδικασία στην οποία ο δάσκαλος διδάσκει και διδάσκεται και αυτό δεν τελειώνει νομίζω ποτέ. Είναι μια αέναη πορεία μέσα στη γνώση γεμάτη από εκπλήξεις.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, L. (2006a). Analytic autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography* 35(4), 373-395.
- Anderson, L. (2006b). On apples, oranges and autopsies: A response to commentators. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35(4), 450-465.
- Bartleet, B. L. (2009). Behind the baton: Exploring autoethnographic writing in a musical context. *Journal of Contemporary Ethnography*, 38(6), 713-733.
- Bochner, A. P. (1997). It's about time: Narrative and the divided self. *Qualitative Inquiry*, 3(4), 418-438.
- Bochner, A. P. (2002). Perspectives on inquiry III: The moral of stories. In M. L. Bruner, J. (1993). The autobiographical process. In Robert Folkenflik (Ed.), *The culture of autobiography: Constructions of self-representation* (pp.38-56). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive biography*. Newbury Park, CA: Sage.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2000). *Introduction: The discipline and practice of qualitative research*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp.1-28). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ellis, C. (1991). *Sociological introspection and emotional experience*. *Symbolic Interaction*, 14(1), 23-50.
- Ellis, C. (2002b). Being *real: Moving inward toward social change*. *Qualitative Studies in Education*, 15(4), 399-406.
- Ellis, C. (2004). *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Ellis, C. (2007). Telling *secrets, revealing lives: Relational ethics in research with intimate others*. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3-29.
- Ellis, C., Adams, T., & Bochner, A. (2011). *Autoethnography: An overview*. *Forum: Qualitative Social Research*, 12(1), p. 2.
- Ellis, C. & Bochner, A. P. (2000). *Autoethnography, personal narrative, reflexivity*. In N. K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp.733-768). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Ellis, C. &Bochner, A. P. (2006). Analyzing analytic autoethnography: An autopsy. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35(4), 429-449.
- Ellis, C. & E. Laura (2000). Qualitative methods. In E. Borgatta & R.Montgomery (Eds.), *Encyclopedia of sociology* (pp.2287-2296). New York: Macmillan.
- Ellis, C., Kiesinger, C. E. & Tillmann-Healy, L. M. (1997). Interactive interviewing: *Talking about emotional experience*. In R. Hertz (Ed.), *Reflexivity and voice* (pp.119-149). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Frank, A. W. (1995). *The wounded storyteller*. Chicago: University of Chicago Press.
- Freeman, M. (2004). *Data are everywhere: Narrative criticism in the literature of experience*. In C. Daiute & C. Lightfoot (Eds.), *Narrative analysis: Studying the development of individuals in society* (pp.63-81). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Furman, R. (2004). *Using poetry and narrative as qualitative data: Exploring a father's cancer through poetry*. *Family, Systems & Health* 22: 2, 162-170.
- Lamott, A. (1994). *Bird by bird: Some instructions on writing and life*. New York: Anchor.
- Pace, S. (2012). *Writing the self into research: Using grounded theory analytic strategies in autoethnography*. *TEXT Special Issue: Creativity: Cognitive, Social and Cultural Perspectives*, 13.
- Pelias, R., J. (2000). *The critical life*. *Communication Education*, 49(3), 220-228.
- Scott-Hoy, J. (2002). *The visitor: Juggling life in the grip of the text*. In A. P. Bochner & C. Ellis (eds), *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature and aesthetics*, Walnut Creek, CA: Alta MiraPress, 274-294.
- Bell, Judith. (2007). *Πώς να συντάξετε μια επιστημονική εργασία: οδηγός ερευνητικής μεθοδολογίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ελευθεριάδης, Π.Μ. (1991). *Συγγραφική τεχνική και μεθοδολογία της έρευνας*. Αθήνα: Πρωταγόρας.